

## Recensions bibliogràfiques

### VÀRIA

ABASCAL, J. M.; CEBRIÁN, R., *Adolfo Herrera Chiesanova (1847-1925). Su legado en la Real Academia de la Historia*, Murcia, Real Academia de la Historia, Región de Murcia, 2006, 218 p.

Recull de documents donats a la Real Academia de la Historia per l'il·lustre numismàtic Adolfo Herrera, autor de *Medallas de Proclamaciones y Juras de los Reyes de España*, editat l'any 1882 y de *El Duro. Estudio de los reales de a ocho y de las monedas de igual o aproximado valor en los dominios de la Corona de España*, de l'any 1914.

Es dona compte de la seva biografia, important en molts aspectes com a figura rellevant a la historiografia espanyola pel seu epistolari, i la relació amb persones destacades de la seva època, Pel que fa als catalans, fou un gran amic de Víctor Balaguer.

L'estudi del seu llegat, donat a la Real Academia de la Historia l'any 1925, és extens. Són centenars les cartes i milers les notes i borradors, principalment dedicats a les medalles.

La llista de les cartes escrites per Herrera va seguida del de les rebudes, amb un petit comentari, i a més un complement en què, entre altres, s'afegeix «Legislación sobre monedas».

Bon treball historiogràfic sobre l'eminent Adolfo Herrera.

**L.Villaronga**

CRUSAFONT I SABATER, M.; BALAGUER, A. M., «Fluxos monetaris a través del Pirineu», *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIIIe-XIXe siècle)*, 7è Curs d'Història d'Andorra, Tolosa de Llenguadoc, CNRS-Universitat de Tolosa-Le Mirail, p. 19-30

Una de les mercaderies que transitaren a través de la permeable barrera pirenaica fou el seu contravalor, és a dir, les monedes. Els autors analitzen aquests fluxos a través de la història, amb particular accent als períodes que constitueixen la cronologia proposada pel congrés. Són examinades les penetracions dels melgorsos de Montpeller i els morlans del Bearn des del segle XIII, del billó europeu a Catalunya, Aragó i Navarra a partir dels estudis de circulació entre els segles XIII i XV, el gran flux de la moneda espanyola vers Europa a l'edat Moderna i la penetració de la moneda francesa al segle XIX. En alguns casos i en base a estudis anteriors, els autors arriben a quantificar aquests fluxos.

**A. N. C.**

DEMBSKI, Günter, «Neues Münzmuseum in Tirol. Die Alte Münze in der Burg Hasegg neu eröffnet», *Newsletter*, núm. 42, (International Numismàtic Commission, setembre 2005), p. 12.

L'autor ens assabenta del condicionament d'un antic taller monetari tirolès per instal·lar-hi un museu numismàtic que no solament atindrà l'aspecte historiconumismàtic, sinó també altres aspectes com ara les tècniques d'encunyació, aprofitant la maquinària que s'hi ha restaurat.

Cal felicitar aquesta iniciativa i lamentar, una vegada més, que l'Ajuntament de Barcelona disposi de l'edifici de l'antigua seca de Barcelona i no sàpiga què fer-ne, havent-hi tan magnífiques possibilitats.

**M. Crusafont**

GRIERSON, Philip, «Storia di una passione: Vittorio Emanuele III e le monete», *Compte rendu*, núm. 53 (2006, Commission Internationale de Numismatique), p. 30-36, amb una nota introductòria de Lucía Travaini, p. 30.

Amb motiu del traspàs de l'il·lustre numismàtic anglès, Lucía Travaini ha tingut l'encert de reprendre el tema del rei italià col·leccionista segons la semblança acurada que en féu P. Grierson. El futur rei, nascut el 1869 a Nàpols, començà la col·lecció per influència del seu tutor el tinent coronel Egidio Osio i el 1883, essent encara príncep, tenia un petit fons de 75 peces. Sis anys més tard, la col·lecció ja arribava, però, a les 3.000 peces i a l'any 1940 sumava 103.846 monedes. En esdevenir rei, havia decidit de limitar-se a les monedes italianes o dels estats italians. Una «limitació» que li deixava, és clar, un camp immens per conrear. Seguint la seva correspondència, especialment la que va intercanviar amb el seu tutor, s'ha pogut fer una reconstrucció de l'origen de moltes de les peces i del procés de formació de la col·lecció. Però el rei no fou solament un col·leccionista,

sinó que llegà la seva monumental obra *Corpus Nummorum Italicorum*, punt de partida obligat, des de llavors, per a qualsevol estudi sobre la moneda italiana. El sobirà s'ajudà de nombrosos assessors i tingué una activa relació per anar construint la seva obra monumental. En morir, llegà la seva col·lecció al seu país.

**M. Crusafont**

MORRISON, Cécile, «Philip Grierson (15 novembre 1910-15 janvier 2006) in memoriam», *Revue Numismatique*, núm. 206 (volum 162), p. 443-448; Idem, «Philip Grierson (15 novembre 1910-15 janvier 2006), *Compte rendu*, 53 (2006, Commission Internationale de Numismatique), p. 43-49.

La desaparició d'una figura important i carismàtica com la de P. Grierson ha fet aflorar semblances en diferents revistes i publicacions. Nosaltres mateixos ens vàrem fer ressò d'aquest fet a la darrera *Acta Numismàtica*. En el mateix any 2006 han aparegut les dues ressenyes que comentem, obra de la coneguda investigadora francesa Cécile Morisson. Una llarga trajectòria d'amistat i de col·laboracions entre els dos investigadors ha permès a l'autora fer dues magnífiques i completes semblances, ben diferents l'una de l'altra, però ambdues molt interessants per aprofundir en el coneixement d'aquest mestre de la numismàtica. Molt ben documentades i anotades, amb àmplies mencions bibliogràfiques, resulten de gran utilitat.

**M. Crusafont**

## MÓN ANTIC

ABASCAL, J. M.; ALBEROLA, A., *Monedas antiguas de los Museos de Elche*, Madrid, Real Academia de la Historia, 2007, 240 p.

Tenim un nou repertori de les monedes antigues, dels museus d'Elx, el municipal i el de l'Alcúdia, que recull les monedes procedents de les excavacions d'Ilici.

És un conjunt de 1.416 monedes, la majoria romanes. En el catàleg hi ha primer els 375 exemplars del museu municipal, després els 489 del museu de l'Alcúdia, per acabar amb 489 procedents de tresors.

És allionadora la comparació entre els continguts dels dos museus pel que fa a les monedes procedents de seques properes. Tenim com a més nombroses les de Carthago Nova, 48 en el municipal i 45 en el de l'Alcúdia. Per a Ilici en tenim 21 i 22, respectivament. Volums equivalents a la circulació, no arribant al 50 % previst en altres llocs per a les monedes locals.

A remarcar la falta de monedes de seques importants, com Sagunt, amb quatre al museu de l'Alcúdia, i una sola de Tarraco. Assenyalem divuit monedes per a Castulo, divuit per a Saiti i cinc per a Ikalkusken.

La conservació de les monedes no és gaire bona, han circulat molt.

Interessant l'estudi dels tresors, un terç del total de monedes, essent majoritàries les monedes romanes.

Un museu més estudiat en el camí dels repertoris.

**L. Villaronga**

ALMELA VALERA, L., «La ceca de Corduba en época republicana», *Actas del XII Congreso Nacional de Numismática*, Madrid-Segovia, 2004, Madrid, Real Casa de la Moneda, 2006, p. 177-191.

Estudia l'autor les monedes de la seca romanorepublicana de Corduba, basant-se entre altres en els treballs de Romagosa, Chaves, Knapp, Villaronga, Sáez i Blanco. De l'ordenació proposada per Villaronga, difereix en situar com les emissions més antigues les del Corpus 7, 8 i 9, conegudes en pocs exemplars, com proposen Sáez i Blanco

Repassa i comenta les interpretacions iconogràfiques dels tipus de les monedes, així com la cronologia, no acceptant la proposta d'una datació tardana, de l'època de Sertori. Creu en una datació del segle II aC, donant algunes reencunyacions com a argument.

Comenta sense acceptar ni rebatre la nostra opinió de reduccions del pes de les monedes en successives emissions.

Admet la xifra proposada per Knapp del nombre original d'encunyats de 21 d'anvers i 30 de revers.

Un bon treball per posar al dia coneixements sobre les monedes de Corduba, amb encertats comentaris, però sense cap nova aportació.

**L. Villaronga**

ARÉVALO GONZÁLEZ, A., *Sylloge Nummorum Graecorum. Espanya. Volumen II. Hispania. Ciudades del área meridional. Acuñaciones con escritura indígena*, Madrid, Museo Arqueológico Nacional, 2005.

Tenim la satisfacció de comentar un nou volum del Sylloge del MAN de Madrid. És un bon material que es fa arribar als investigadors. El nou volum és obra de l'especialista en la seca d'Obulco, la doctora. Arévalo, que ha pogut aplicar els seus coneixements catalogant les monedes d'Obulco, Castulo i altres pertanyents a la mateixa òrbita.

El volum conté les monedes que va publicar el doctor Navascués en el seu catàleg de les monedes del MAN, afegint les entrades darrerament, importants per

la quantitat les de la col·lecció Sastre. Així, per exemple pel que fa a Obulco, el 68 % de les monedes catalogades ho foren per Navascués; un 10,2 % pertanyen a la col·lecció Sastre i el restant del 21,8 % són de diverses noves procedències. En repassar l'índex de procedències veiem que de Vico, el numismàtic professional, són vint monedes. Tot seguit pensàrem que serien peces interessants i en bona conservació, però quina fou la nostra sorpresa en veure que totes eren monedes partides, mal conservades i sense cap interès. Segurament eren una donació de Vico al MAN, per ser estudiades.

La precisió de la catalogació es fa difícil vist l'estat de conservació de les monedes. Així, si ens fixem en les catalogades sota el mateix epígraf per l'autora, per exemple les números 992 a 1028, en conjunt 37 peces, que pertanyen a la seva sèrie IV-6, diu que corresponen al nostre Corpus als números 26, 27, 29, 31-33 i 35; per tant, hi ha diferències entre elles. Algunes, poques, les assenyala a la descripció, però la majoria queden sense cap precisió.

Precedeix el catàleg una exposició sintètica de les seques amb comentaris interessants sobre les seves particularitats.

No es dona el diàmetre de les monedes. Tot fa pensar, malgrat que no hem trobat la referència, que van al diàmetre real.

A les descripcions es dona la transcripció de la llegenda indígena, que està i podem trobar en la seva escriptura en un dels índexs.

L'autora rectifica la meua lectura a una moneda d'Obulco, SITUBOLAI per SIBIBOLAI. Acceptem la lectura del signe amb els sortints laterals curts per BI en lloc de TU, però aleshores hauria de rectificar la de URKAILTU per URKAIL-BI, que en les monedes del número 1029 a 1104 es veu clarament que presenta els sortints laterals curts.

La il·lustració és deficient i inferior a la del llibre de Navascués, fent pensar en una conservació no gaire bona de les monedes. En resum, celebrem l'aparició del nou Sylloge del MAN, en el qual, malgrat que hi ha més monedes, sentim que no millori gaire el llibre anterior de Navascués.

**L. Villaronga**

BURNETT, A.; AMANDRY, A.; RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage, Supplement 1*, París-Londres, British Museum Press, Bibliothèque Nationale, 1998, 60 pàgines i 11 làmines. *Supplement 2*, al RPC dels volums I i II, 2006. No està imprès, es pot veure penjat a la pàgina <[www.uv.es/~ripolles/rpc-s2](http://www.uv.es/~ripolles/rpc-s2)>

En el primer suplement, la part d'Hispania comprèn les pàgines 7 a 10, incloent 31 monedes il·lustrades a les làmines 1 a 3: són novetats i se'n comenten alguns aspectes tècnics.

Del segon suplement, tenim fotocòpia de 109 pàgines. La il·lustració va intercalada en el text. La part d'Hispania va de la pàgina 6 a la 27.

En el suplement 1 tot eren novetats, ara en el suplement 2 s'han introduït totes les monedes de nou conegudes. Són les de la Real Academia de la Historia, les de l'Institut de Valencia de Don Juan, les del Sylloge d'Estocolm, les del Cabinet de París i del Museo Civico Carlo Verri i altres moltes de col·leccions i de subhastes.

Només s'il·lustren les novetats. Són discutits els nous treballs publicats. El nou mètode seguit fa que resulti un repertori molt complet de les emissions. A més, s'assenyalen les contramarques.

Una nova informació que s'afegeix a la valuosa del RPC.

**L. Villaronga**

*Dal denarius al dinar. L'Oriente e la moneta romana.* Atti dell'Incontro di Studio, a cura de F. De Romanis i Sara Sorda, Studi e Materiali 12, Roma, Istituto Italiano di Numismatica, 2006, 340 p.

Aquesta obra recull els treballs que vénen a ser una continuació i una represa de l'obra de Mortimer Wheeler, *Rome beyond the imperial frontiers*, que estudia la difusió i utilització de la moneda romana fins als confins de l'imperi, a Etiòpia, l'Iran, Aràbia, Armènia, l'Índia i la Xina, recollint la informació no solament arqueològica i numismàtica, sinó també epigràfica, lingüística i literària.

Comencen les Actes amb la comunicació d'E. Lo Cascio «Osservazioni sulla funzione della moneta aurea nell'economia monetaria dell'impero romano».

Temes molt especials i particulars són els de les altres comunicacions, de les quals donarem els títols:

D. W. Mac Dowall, «The use of Bimetallism in the Roman and Kushan coinage».

F. De Romanis, «Aurei after the trade Western taxes and eastern gifts».

A. Bausi, «Il denarius in Etiopia».

M. A. Metlich, «Aksumite gold coins and their relation to the Roman-Indian trade».

N. Schindel, «Sasanian gold coinage in overview».

C. Intartaglia, «Monete d'oro nell'Arabia settentrionale e preislamica».

A. Zohrabyan, «Dahekan-denar connection in Armenian medieval sources».

M. Blet-Lemarquand, «Analysis of Kushana gold coins: debasement and provenance study».

R. Krishnamurthy, «Roman gold coins from southern Tamilnadu, India».

O. Bopearachchi, «Circulation of Roman and Byzantine gold coins in Sri Lanka: fact or fiction?».

E. M. Raven, «Kushana Echoes and the «indianization» of early Gupta gold coin design».

Lin Ying, «From portraiture of power to the gold coin of Kagan».

J. Banaji, «Precious metal coinage and monetary expansion in late antiquity».

Un resum de les discussions tanca el volum, que reuneix un conjunt de treballs d'especialistes sobre temes de l'expansió de l'Imperi romà.

**L. Villaronga**

GIRAL ROYO, F., «Noves dades sobre monedes partides. Les troballes de l'antic Portal Magdalena (Lleida)», *Revista Arqueològica de Ponent*, núm. 15 (2005), p. 333-339.

Ens arriba una nova informació sobre les monedes partides. Aquest cop és un conjunt de 22 monedes procedent de les excavacions del Portal Magdalena, de Lleida.

D'elles, una moneda és la partició d'un as uncial, vint la partició de monedes semiuncials i una de pes del quadrant. Segueix així els tres grups coneguts i admesos.

Comenta les possibles interpretacions del fenomen, l'activitat comercial o presència de l'exèrcit, que en realitat és un sol grup, les transaccions del petit comerç a les ciutats; en resum, la necessitat de moneda divisionària.

L'autor, en el cas d'Ilerda, no veu cap relació amb la presència militar estable a la ciutat.

Un treball molt concret desenvolupat amb tota rigidesa i equanimitat.

**L. Villaronga**

GIRAL ROYO, F., «El lobo en las acuñaciones de Iltirta. Imagen monetaria de un mito», *Pyrenae*, núm. 37 — 2 (2006), p. 71-82.

Pel que fa a la interpretació del llop de les emissions d'Iltirta que ha estat identificat generalment amb l'animal totèmic del poble ilerget, ara l'autor comenta les diferents representacions del llop en l'art ibèric, valorant la seva actitud i els trets més característics, arribant a una nova interpretació.

El considera com l'element identificador d'una tradició pròpia, representativa d'un possible passatge mitològic del poble ilerget.

**L. Villaronga**

MOZAS MORENO, M de los Santos, «Consideraciones sobre las emisiones de Iltiraka: procedencia y tipología», *Actas XII Congreso Nacional de Numismática*. Madrid-Segovia, 2004, Madrid, Real Casa de la Moneda, 2006, 209-286.

Extens article sobre els dos tipus de les monedes d'Iltiraka, conegudes en pocs exemplars. Després de donar una completa bibliografia i comentar-la, fa un minuciós repàs a la tipologia, i per comparació amb una emissió de Castulo data aquestes monedes cap el 206 aC. El tema d'Iltirta relacionat amb el llop és desenvolupat amb tota precisió.

El més important del treball és la procedència de les monedes, que diu es troben a Úbeda la Vieja, al Cortijo de Doña Aldanza, prop del Guadalquivir.

La localització de la seca és la notícia més important del treball.

**L. Villaronga**

STANNARD, C., «The monetary stock at Pompeii at the turn of the second and first century BC.: Pseudo-Ebusus and pseudo-Massalia», *Nuove ricerche archeologiche a Pompei ed Ercolano*, Roma 28 — 30 novembre 2002, Nàpols, p. 120-143.

STANNARD, C., «Numismatic evidence for relations between Spain and Central Italy at the turn of the second and first centuries BC», *Schweizerische Numismatische Rundschau*, Band 84 (2005), p. 47-79.

Stannard continua la investigació de les monedes trobades a l'Itàlia central que tenen relació amb algunes de la península Ibèrica, després del seu treball publicat a *Acta Numismàtica*, núm. 25 (1995), «Iconographic parallels between the local coinage of Central Italy and Baetica in the first century BC».

En general, les monedes petites de coure i plom de l'Itàlia central sense nom de seca no han estat publicades i en recollir-les ara l'autor fa un estudi comparant-les amb algunes emissions de la Baetica i d'Ebusus. Malgrat les relacions existents entre ambdues, les d'Itàlia són de coure i les de la Bètica majoritàriament són de plom. Els tipus que estan associats a cada àrea no es troben a l'altra.

Les monedes de la Bètica trobades al centre d'Itàlia són rares. En el cas de les trobades al riu Liri a Minturno arriben al 8 %, de les quals el 4 % són oficials d'Ebusus.

Tracta de les imitacions d'Ebusus que anomena «Pseudo-Ebusus», de procedència italiana i que falten als museus i col·leccions hispanes. Són abundants les que imiten toscament les oficials d'Ebusus, però n'hi ha d'altres molt rares, de tipologia diferent, com per exemple les publicades per nosaltres en el *Corpus* núm. 19, 20 i 21, exemplars únics. Les prenguérem de l'obra de Vives, que les inclogué entre les hispàniques. Ara per Stannard sabem que procedien del riu Liri, però, a més, n'ha recollit alguna més.

Les que presenten el Bes, amb aquest tipus ebusità poden ser oficials o imitacions, però les que tenen tipologies diferents són aleshores d'assignació discutible, puix no han estat mai trobades a la Península. En aquest cas, dir-ne pseudoebusitanes és discutible.

A les excavacions de Pompeia troba una gran presència de monedes d'Ebusus i en dona els percentatges, arribant en alguns casos a estimar-ne, entre 150 monedes identificades, un 57,5 % d'oficials i de pseudo. En general, trobem un equilibri entre elles.

Potser podria incloure a l'estudi les imitacions de moneda romana trobades a la Bètica.

Són moltes les preguntes que es fa l'autor. Per quina raó s'han establert relacions monetàries entre la Bètica i l'Itàlia central? Els motius poden obeir a raons polítiques o comercials.

Per a la cronologia, dona l'inici d'aquestes monedes cap al 140 aC, basant-se en la troballa de l'Illa Pedrosa. Trobem aquesta datació alta. Per al seu final dona el 90-80 aC.

Amb aquest treball, l'autor obre un camí nou, mai seguit per ningú. Són moltes les monedes tractades i en un estat de conservació que en fa difícil l'estudi i obre una visió sobre unes monedes fins ara oblidades. Agraïm i felicitem l'autor per la seva tenacitat i coratge nous.

**L. Villaronga**

TALIERCIO MENSITIER. M., *Pompei. Rivenimenti monetali nella Regio IX*, Roma, Istituto Italiano di Numismatica, 2005, 346 p.

Tenim un estudi complet de les monedes trobades a les excavacions de Pompeia, a la Regió IX, que comença amb el recull de les notícies arqueològiques en què s'exposen les troballes de monedes fetes en el segle XIX a càrrec de R. Vitali i al segle XX per A. M. De Luca.

La confecció del catàleg, desenvolupat amb una base informàtica expressa per a aquest treball obra d'A. M. De Luca, és ben complexa, puix comprèn 3.639 monedes. La base de dades comprèn dues taules. La primera amb vint-i-sis camps, on són recollides les notícies arqueològiques, lloc, destinació, circumstàncies, estratigrafies. La segona, que arriba fins als cinquanta camps, amb totes les referències a les monedes, metall, nominal, mòdul, pes, conservació, autoritat emissora, classificació, datació.

Amb totes les dades es forma una cèdula, una fitxa completa, i amb elles el catàleg, ordenat per *insulae*, on cada grup va precedit d'un comentari. Aquesta part és obra de R. Vitali, D. Romagnoli i A. M. De Luca.

Hem de remarcar l'encert de detallar el lloc de la troballa amb la seva funció habitació, espai comercial, lloc públic. Aquesta classificació ens dona un 58 % de monedes en habitacions, 32 % en espais comercials, 3 % en edificis públics i un 3 % erràtic.

Els nominals de les monedes es reparteixen en 86 auris, 1.415 denaris i 2.138 bronzes, dels quals han pogut classificar 495 monedes, que representa el 14 % del total.

Amb tots aquest materials, M. Taliercio fa una anàlisi a «Considerazione Conclusiva», acompanyant els comentaris amb taules i gràfics.

Molt gran ha estat l'esforç realitzat per un grup de científics per dur a bon fi aquest treball, però, ens preguntem, ha valgut la pena tant d'esforç per als resultats que es podran obtenir?

**L. Villaronga**

## MEDIEVAL

BÉNÉZET, Jérôme; LENTILLON, Jean-Pierre; SCANZI, Michel, «Une monnaie médiévale inédite à Plaussenous (Vieussan)», *Archéologie et Histoire des Hauts Cantons* (Bulletin de la Société Archéologique et Historique des Hauts Cantons de l'Herault), núm. 29 (2006), p. 13-14.

Ran de la descoberta del curiós diner emporità de tipologia narbonesa que aquests autors varen publicar després a *Acta Numismàtica*, núm. 34, n'havien donat com a possible atribució un origen narbonès. Era el que semblava més lògic atesa la tipologia de la moneda. Després de l'estudi esmentat i de la identificació de la peça, amb tota la seva importància històrica, els autors en publiquen els resultats a la mateixa revista, tant per a rectificació com per difondre la novetat d'un tipus emporità, probablement de Ponç Hug II (1116-1153) i fins llavors completament desconegut. És ben encoratjador veure com des de l'arqueologia medieval es poden anar incorporant novetats importants a la numismàtica, cosa que, per desgràcia, rarament passa al nostre país.

**M. Crusafont**

CHAREYRON, Regis, *Numismatique féodale drômoise. Evêché de Valence, Die, et Saint Paul Trois-Châteaux, Comté de Valentinois et Diois. Seigneurie de Montélimar*, Saint Germain-en-Laye, Commios, 2006, 244 p.

La injustament oblidada numismàtica francesa que anomenen feudal, en contraposició a la de caire reial, compta amb pocs estudis monogràfics com el que ens ocupa. L'obra se centra en la catalogació i descripció dels tipus monetaris coneguts, sense afegir-hi cap apèndix documental, però fent esment de les notícies conegudes i publicades. La zona estudiada comprèn les seques occitanes de Valença, Dia, Montelaimar i Sant Pau Tres Castells. Són tallers allunyats de l'àrea d'influència catalana, però totalment submergits dins el món cultural provençal. Les monedes apareixen il·lustrades amb detall, sovint ampliades, i amb una descripció acurada. A més d'alguns pocs tipus propis i característics de la zona, sorprenen l'existència de gran nombre d'emissions fetes a imitació de les monedes dels estats veïns: el principat d'Arenja, el bisbat del Puèi, l'arquebisbat d'Arles, el Comtat Venaissí, el ducat de Savoia i, sobretot, el comtat de Provença a l'època dels Anjou. Cal destacar l'existència d'un diner comtal de Valença fet a imitació del diner mallorquí de Pere III (catàleg núm. 93) i també les emissions de florins a Valença, Montelaimar i Sant Pau Tres Castells amb marques torre i elm. L'autor continua la teoria exposada per Caron l'any 1889 que els *cornados* d'Alfons XI de Castella amb llegenda A DE PICTAVIA COM pertanyen a Aymar VI de Poitiers, comte de Valença i Dia (catàleg núm. 79), que ara queda plenament compro-

vada, sabent de la varietat de tipus fets imitant les monedes estrangeres, però pendent d'estudi aprofundit, sabent també que Antonio Roma va localitzar un exemplar amb la llegenda VALEN ET DIE no conegut per Chareyron.

**X. S.**

CRUSAFONT I SABATER, M., «Tres variants del ral d'argent d'Alfons el Magnànim amb marca lli», *Col·lecciomania*, núm. 18 (Palma de Mallorca, 2005), p. 26-27.

El ral d'argent d'Alfons IV amb marca lli és l'únic veritablement corrent d'aquest sobirà. Ara ha aparegut una varietat, però, extremament rara. Es tracta d'una peça que porta llirs a l'anvers acantonant l'efigie, a més del revers on se situa als espais de la creu. En presentar aquesta varietat, l'autor assenyala que hi ha encara altres variants en el tipus general que es diferencien per detalls de la llegenda o en la forma dels llirs.

**A. N. C.**

LOCK, James A.; SINGER, Gordon A., «Une nouvelle monnaie mérovingienne de cuivre?», *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 58 any, núm. 8 (octubre 2003), p. 157-159.

A poc a poc, les sèries de coures fins ara desconegudes per manca d'atenció van trobant el seu lloc malgrat l'existència d'algunes estranyes i molt minoritàries, cal dir-ho, actituds reaccionàries. Ara els autors ens proposen un petit coure amb crismó a l'anvers i un estrany monograma al revers que suggereixen que es pugui adscriure als amonedaments d'època merovingia. Els autors fan el paral·lelisme amb les sèries visigodes peninsulars amb les quals mostra un cert parentiu. Són peces fins ara poc estudiades, tant per la dificultat d'entendre-les com per la seva pobra condició i relativa raresa. És per això que el seu total esclariment no serà una tasca planera.

**M. Crusafont**

PLIEGO HERRERA, Francisco; PLIEGO VÁZQUEZ, Ruth, «MERTIA, nueva ceca visigoda», *Gaceta Numismática*, núm. 164 (Barcelona, 2007), p. 19-21.

Com raonen els autors, al marge de les troballes arqueològiques, també es poden fer importants descobertes en els antics fons de museus o en velles col·leccions privades. En aquest cas, els autors han trobat un tipus visigot completament inèdit a nom de Recared i amb MERTIA com a nom de seca. Després de descartar una atribució a Recared II, els autors la donen a Recared I i suposen, per anàlisi tipològica comparativa, que la seca s'ha de trobar a la zona galaica, arribant a identificar el taller amb l'actual població de Merza, a Pontevedra, després d'assenyalar que Mercia ja era un topònim conegut en temps visigots. Interessant

descoberta que enriqueix la numismàtica visigoda. Només és trist haver de comentar el desgavell dels responsables de la *Gaceta Numismática*, que ja recentment van publicar un mateix article en dues revistes successives i que ara ens posen el títol amb totes les paraules en majúscula.

**M. Crusafont**

SUÁREZ OTERO, José, «Apuntes sobre peregrinación jacobea y circulación monetaria en la Galicia medieval», *Numisma*, núm. 248 (Madrid, 2004), p. 23-48.

Anotem la troballa d'un florí d'or, pel que sembla català, en una tomba al monestir de San Lourenzo de Carboeiro (Silleda, Pontevedra). Malauradament no es detalla ni regnat, ni seca ni cap altra característica de la peça.

**M. Crusafont**

## MODERN I CONTEMPORANI

BOADA SALOM, Jaume, «Numismàtica balear d'Ultramar», I-Introducció, II-Característiques i peces mallorquines, III-La hisenda dels Alomar, *Col·lecciomania*, núm. 21, 22, 23 (Palma de Mallorca, juliol 2006), p. 25-26 (octubre 2006), p. 19-20 (gener 2007), p. 39-41.

Amb aquests treballs, Boada enceta un tema completament inèdit entre nosaltres: els gitons que els mallorquins emigrats emeteren en les seves plantacions i hisendes americanes. Certament que també n'hi ha de gent de Catalunya, però Boada en aquesta ocasió centra la seva atenció en els mallorquins, tema que ha de plaure naturalment els lectors de la interessant revista illenca. Boada comença centrant el tema distingint entre «emigrants», pobres i «emigrats», de famílies benestants que cercaven fora de l'illa formes millors de prosperar. Explica després els mecanismes de desenvolupament d'aquestes hisendes i el circuit dels gitons o *riles*, que era el nom que rebien al continent americà. Raona després que es tracta d'una branca més de la numismàtica i que bé mereix un estudi. Aquest es desenvolupa en els dos articles finals. En el primer recull i documenta diferents gitons de Puerto Rico: Arbona, Frontera, etc, arribant a determinar una dotzena llarga d'hisendats encunyadors. En el tercer dedica la seva atenció als relativament coneguts gitons de la hisenda dels germans Alomar, les ruïnes de la qual encara avui es poden visitar.

El tema és ampli i té molt d'interès. Esperem que Boada i d'altres en puguin anar eixamplant el coneixement.

**M. Crusafont**

BOADA SALOM, Jaume, *Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821*, Palma de Mallorca, Grup Filatèlic i del Col·leccionisme, 2007.

L'autor ja havia incidit en aquest tema en un article a *Col·lecciomania* que vàrem recensionar recentment, però la recerca documental li va fer veure que hi havia molt a pouar i molt de nou a dir sobre aquesta emissió monetària, tant des del punt de vista històric com de l'estrictament numismàtic. D'aquí que ampliés la seva recerca i hagi arribat a aquesta monografia que ens aporta un exhaustiu estudi de la qüestió i que resulta tan interessant al numismàtic com a l'historiador i també, en definitiva, a tota persona mínimament interessada per la història de Mallorca. La motivació de l'emissió fou la necessitat de proveir-se de fons davant l'arribada d'una epidèmia de pesta groga, molt poc temps després d'una altra invasió de pesta bubònica, que ja havia deixat exhaustes les economies de les institucions. Davant la total incomprensió i encara els entrebancs del Govern central, les autoritats de l'illa hagueren d'organitzar tota l'estratègia d'aïllament, recuperació, convallescència i desinfecció i l'única forma de finançar-ho era fer moneda amb l'argent requisat a les esglésies, cosa que es féu, fins on fou possible, per via voluntària. L'autor entra després en el detall de la fabricació, la seva ubicació al castell de Bellver i els volums finals, que difereixen, a l'alça, dels que havia plantejat Campaner. Estudia després amb tot detall les diferents varietats de tipus encunyats i n'assenyala les falsificacions, en un acurat catàleg, i completa l'obra amb un voluminós apèndix documental que sustenta tot el treball realitzat.

La SCEN va col·laborar a l'edició, establint un conveni semblant a d'altres anteriors realitzats amb diferents entitats i institucions.

Cal felicitar l'autor d'aquest treball per l'excel·lent treball documental i de context històric i felicitar-nos que a Mallorca hagi sorgit un nou estudiós de la moneda que en el futur, no en dubtem, farà moltes i molt bones noves aportacions

**M. Crusafont**

CRUSAFONT I SABATER, M., «Problemes monetaris i solucions descentralitzades», *Pedralbes*, núm. 23-I (Barcelona, 2003), p. 765-781.

Amb motiu del 5è Congrés d'Història Moderna, amb el tema de «La Societat Catalana, segles XVI-XVIII. Identitats, conflictes i representació», fou demanada l'aportació dels especialistes en la moneda. Hi participà l'autor amb un estudi sobre els diferents moments històrics en què a Catalunya s'emprengueren iniciatives monetàries de tipus descentralitzat, assenyalant-ne els tres casos següents: la moneda local (segles XIII-XVIII), la Guerra dels Segadors (1640-1652) i la Guerra Civil (1936-1939), per passar a centrar l'atenció especialment en la moneda local i en la de la Guerra dels Segadors, que foren les que per cronologia encaixaven més amb el tema del congrés. L'autor descriu la forma d'actuació en cada cas, la

incidència en el circulant i la problemàtica que es generà, per concloure en les profundes diferències entre les dues etapes d'emissió i en la possibilitat d'un bon funcionament descentralitzat, sempre que es complissin estrictament un seguit de normes perfectament conegudes pels poders emissors. En qualsevol cas, pensem que cal assenyalar aquests casos en què la nostra especialitat surt del seu clos i pot resultar així més coneguda dels historiadors.

A.N.C.

CRUSAFONT I SABATER, M. «El problema monetari després de la Guerra dels Segadors», *Segon Congrés Recerques*, Lleida 10-12 abril 2002, Lleida, Recerques, Universitat de Lleida, 2005, p. 45-54.

En l'obra *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors*, Barcelona (2001), l'autor assenyalava que hi havia hagut una llarga persistència de problemes monetaris a conseqüència dels desajustaments provocats pel conflicte bèl·lic, una temàtica, però, que no era tractada, per excedir la cronologia proposada. En el Congrés de Lleida, dedicat justament a les postguerres, la temàtica trobà el seu encaix. L'autor examina el problema estrictament monetari i conclou que fou resolt amb relativa facilitat amb la reencunyació de la plata en ralets i del billó en ardots durant els anys 1653-1655. El problema que persistí llargament fou el del re-embossament dels dipòsits a la Taula de Canvi en sisens durant la Guerra a causa de l'abisme de cotització entre el valor de mercat i el facial. L'entossudiment del Govern central d'imposar un canvi al valor facial produí un seguit de recursos i dilacions que abocaren a unes sortides negociades amb els creditors.

A. N. C.

TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni, *Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil(1936-1939).I: Andorra, Illes Balears i Catalunya(Generalitat i locals)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), 2007.

Finalment ha reaparegut l'esperada nova edició de l'obra d'Antoni Turró sobre el paper moneda català de la Guerra Civil. Exhaurit des de feia molts anys, la dificultat principal d'una redició era l'elevat cost d'una obra que, tenint en compte les característiques del paper moneda, calia fer en color. Cal destacar que ha estat gràcies a la decidida col·laboració del membre de la Junta de la SCEN i estudiós Jaume Benages i de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic que el llibre s'ha pogut dur a terme.

L'autor n'ha fet una acurada remodelació. D'una banda, ha separat textos de catàleg, la qual cosa, facilita la consulta. Després, ha ampliat amb totes les novetats que ha anat trobant al llarg d'aquests anys. També ha centrat més la qüestió limitant-se al paper moneda oficial, és a dir, el que emanà dels organismes públics,

ajuntaments i Generalitat i marginant, de moment, el de les associacions que, probablement, serà objecte d'un altre estudi separat. Cal tenir present que resulta difícil establir bé les fronteres i que el rang de l'organisme emissor és un criteri indiscutible. Tot i així, és cert que caldria un estudi molt a fons per saber si hi ha excepcions que caldria considerar. En un altre aspecte, l'autor ha referenciat més detalladament les dades procedents d'arxius municipals i ha eliminat de la numeració principal tots els bitllets falsos, que s'han relacionat ara al final del llibre. Abans ja eren clarament assenyalats com a falsos, però constaven junt amb els legítims.

N'ha resultat un voluminós llibre de més de 900 pàgines, amb la fotografia en color de tots els tipus que tenen dibuix diferent i reproduïnt tant l'anvers com el revers, excepte en els casos que no hi hagués il·lustració a la cara posterior. L'obra, d'altra banda, s'ha incorporat a la sèrie «Història Monetària Catalana», de la qual constitueix el volum 7a, restant a l'espera d'un proper 7b que reculli les emissions de bitllets de València i la Franja, per als quals ja hi ha sengles monografies.

Felicitem l'autor per la seva empenta a la seva edat ja veterana i ens felicitem que un protagonista dels fets hagi estat el que n'hagi pogut fer la crònica numismàtica. No cal dir que això li confereix un superior grau d'autenticitat.

**M. Crusafont**

## MEDALLÍSTICA

BARRERA CORONADO, Luis, «La medalla de proclamación sevillana de Felipe III. Algunos datos para su historia», *Numisma*, núm. 249 (Madrid, 2005), p. 209-214.

En comentar l'apartat de les medalles de proclamació anteriors a Felip V en el nostre llibre sobre la medalla catalana vàrem arribar a dubtar que realment arribessin a poder-se denominar així les peces que portava l'Herrera. Ens ho féu dubtar la quantitat d'errors que trobarem en peces peninsulars o italianes, la major part de les quals no eren pas de proclamació, tal com s'entengueren després, sinó medalles normals commemoratives. En aquest article, però, Barrera Coronado aporta documentació d'època incontestable pel que fa a la proclamació a Sevilla de Felip III, amb tot el cerimonial típic d'aquest tipus de peces, és a dir, amb encunyació específica per a la proclamació, cerimònia pública i llançament de peces al poble. Per tant, cal convenir que, al menys a l'àrea andalusa (inicialment només Sevilla i Granada, després també Cadis) i caldria veure amb més detall el cas dels Països Baixos, sí que hi hagué peces d'aquest tipus. Si la documentació és, doncs, autèntica, i pel que diu l'autor no sembla que se'n pugui dubtar, caldria convenir que la cerimònia de proclamació s'inicià i es mantingué a Andalusia en temps dels Àustria i que fou amb els Borbons, especialment des de Lluís I, quan es va generalitzar. Al marge

d'aquestes consideracions, l'autor corregeix errors anteriors i dona una descripció acurada de la peça, tot i que, de moment, només la podem veure en dibuix.

**M. Crusafont**

CRUSAFONT I SABATER, M. «La medalla catalana modernista», *El modernisme*, dirigit per Francesc Fontbona, vol. IV, Barcelona, L'Isard, 2003, p. 97-108.

És interessant veure com la numismàtica, en aquest cas en el seu vessant medallístic, va trobant el seu lloc junt amb altres especialitats en les grans obres col·lectives. En aquest cas, l'estudi del Modernisme va centrar una bona part de l'atenció a les grans arts, però al volum quart s'obrí a altres sectors més petits com l'orfebreria, la ceràmica, el mobiliari o la medallística. L'autor fa un plantejament dels orígens de la ruptura amb el món neoclàssic, simbolitzada per la medalla de Lorenzale del tren de Mataró (1848) i passant per les etapes neogòtiques i esteticistes i l'aterratge en el ple Modernisme amb figures tan detacades com Eusebi Arnau, Josep Llimona i Antoni Parera, els tres grans conreadors de la medalla. L'atenció se centra també, però, en altres escultors eminents que feren medalles de forma molt més excepcional, com ara Miquel Blay, Francesc Cuixart, Pau Gargallo, Benet Pons, Enric Marcel i d'altres. S'acompanya amb bones il·lustracions en color i es conclou que el moment modernista fou, per a la medallística catalana, especialment ric i d'alt nivell artístic.

**A. N. C.**

CRUSAFONT I SABATER, M. «L'evolució de l'ús de la llengua pròpia als Països Catalans (1850-1939) a través de la medalla commemorativa», *Revista de Catalunya*, núm. 201 (Barcelona, 2004), p. 29-48.

Els resultats obtinguts en l'estudi de la llengua emprada a les medalles cridà l'atenció del doctor Francesc Fontbona, el qual demanà a l'autor de publicar-ne un avanç a la publicació esmentada, on s'acompanyà d'il·lustracions. El text, ara refòs i amb cronologia ampliada, ha aparegut a l'obra *Medalles commemoratives dels Països Catalans*, Barcelona (2006), però és interessant de saber que, per una vegada almenys, la numismàtica va fer la seva aparició a la prestigiosa *Revista de Catalunya*.

**A. N. C.**

CRUSAFONT I SABATER, Miquel, *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa (s. XV-XX)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), 2006.

Mai abans s'havia intentat un estudi exhaustiu de la medallística catalana. Les dificultats eren moltes, des de la de definir l'espai d'estudi fins a la recol·lecció

d'un material especialment dispers, passant per la complexitat de la seva sistematització i per arribar a l'objectiu final d'una interpretació per a la qual, però, calia documentar bé totes les peces. Després de més de 35 anys de recerca, l'autor s'ha decidit a ultimar el seu treball, advertint, però, que resulta molt difícil que no hi manquin peces, tot i l'intent d'exhaustivitat i a causa de l'origen, tan extraordinàriament plural, dels organismes emissors.

En un altre aspecte, la medalla, molt més que la moneda, es troba a cavall de la història i l'art i calia no menystenir cap d'aquestes dues facetes. De tota manera l'autor ens adverteix que entre la història de l'art medallístic català o bé la història catalana a través de la medalla s'ha decidit per la segona opció, que comporta considerar les medalles foranes de tema català i marginalitzar les obres d'artistes catalans que no siguin de temàtica catalana. Una decisió dolorosa, però que creu necessària per ésser conseqüent i advertint que la seva condició d'historiador ha hagut de pesar en la tria. Això no vol dir, però, que es menystingui la part artística de la medalla. S'hi relacionen els autors, tant si són dissenyadors com gravadors o fins fabricants i es dona un glossari d'artistes amb les dades que s'han pogut aplegar de tots ells i la relació de la seva obra en el llibre. També s'han agrupat els períodes històrics dins d'uns altres grups més amplis que assenyalen els grans canvis en les tendències artístiques.

L'àmbit d'estudi ha estat la Corona catalanoaragonesa des del segle XV, quan comencen a haver-hi medalles, i fins al 1714. A partir d'aquí, l'autor es limita als Països Catalans i fins arribar a la Guerra Civil. Des del 1939 a l'actualitat, amb tancament a l'any 2000, l'autor dona una mostra de 200 medalles argumentant que l'exhaustivitat esdevé impossible per la gran quantitat de peces emeses i fins i tot contraproduent, atesa la baixa qualitat de la major part de les edicions. L'autor es centra llavors en determinades temàtiques, esdeveniments històrics notables o en l'obra d'artistes de relleu.

L'obra s'inicia amb uns capítols introductoris en els quals s'incideix des de la definició de la medalla fins a aspectes interpretatius globals com ara l'evolució de la llengua amb què es fan les peces o bé els estaments que les promouen al llarg dels segles. Ve després el glossari d'artistes i a continuació un estudi documental per períodes. L'obra es clou amb un catàleg que recull 2.000 números, però que amb variants i acumulacions supera les 3.000 peces, essent il·lustrats cadascun dels tipus principals. Destaquen les produccions del Renaixement i del Barroc i les obres catalanes del Modernisme. L'autor s'ha arriscat a atribuir, a més del grau de raresa, un grau de qualitat artística a fi de preservar millor de cara al futur les peces de nivell més alt. El llibre es complementa amb un aclaridor pròleg del prestigiós historiador de l'art Francesc Fontbona, complement que li dona encara més gran interès.

El volum forma part de la sèrie «Història Monetària Catalana» que la SCEN ha promogut, essent aquest el volum vuitè.

A. N. C.